

Ujváry Gábor

BESSENYEI, KLEBELSBERG, MAROSÁN
ÉS A „GENIUS LOCI”
A bécsi Testőrpalotáról

Jankovics Józsefet több mint két évtizede ismerem, és az első komolyabb, baráti beszélgetést 1995 tavaszán folytattam vele Bécsben. A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság főtitkáraként járt a császárvárosban, jómagam a Collegium Hungaricum (CH) tudományos igazgatóhelyettese voltam. Már ekkor szóba került köztünk a CH helye és szerepe a magyar kulturális külpolitikában és a hungarológiában. Ennek kapcsán óhatatlanul megemlítettük a CH régi otthonát, a Gárdapalotát (ahova – talán egy későbbi találkozás során – közösen is elzarándokoltunk). Ezután is sokszor elevenítettük föl az épület eladásának zűrzavaros történetét. Mivel a palotával kapcsolatban még ma is számos tévképzet él a magyar értelmiségben, ezeket tisztázandó tisztelgek Jóska előtt a következő – félig-meddig dokumentum-összeállításnak tekinthető – tanulmánnyal 60. születésnapján, amely egyben a Bécsi Magyar Történeti Intézet és az eredeti értelmében vett CH megszüntetésének a 60. évfordulója is. Bízva benne, hogy ezek az intézmények – jelenlegi profiljuk megtartása mellett – hamarosan végre visszatalálnak az alapító szándéknak megfelelő, hagyományos, „hungarológiai” rendeltetésükhöz is

Bécs egyik legszebb és legértékesebb barokk műemléke, a Testőr- vagy Gárdapalota – az osztrákok Palais Trautsonja – a császárvárosbeli magyar múlt két évszázadon át egyik legfontosabb színtere, napjainkban az osztrák igazságügy-minisztérium otthona. Az idősebb (Johann Bernhard) Fischer von Erlach tervezte, az 1711-ben hercegi rangra emelt Trautson-család nyári otthonának. (Az arisztokraták „téli” szálláshelyei mindig a városfalon belül – Bécs mai I. kerületében – voltak ekkoriban.) Az 1710–1712 között fölépített Museumstrasse-i palota 1760-tól a – mindenekelőtt Bessenyei György révén a magyar kultúrtörténetben is oly jelentős szerepet betöltő – magyar királyi nemesi udvari testőrség székhelye volt. Az épület 1848 végén, a testőrség feloszlata következtében, az alsó-ausztriai tartományi hadsereg-parancsnokság (Landesarmee-kommando) tulajdonába került. Miután azonban 1867. június 8-án, Ferenc József koronázása alkalmából a testőrséget újjáalapították, 1869-ben ünnepélyesen visszaszolgáltatták a „Gárdának”. Az első világháborús összeomlást követően is magyar tulajdonban maradt, a magyar

hadügyminiszter 1918 novemberében „exterritoriális területté” nyilvánítását kérte az Osztrák Nemzeti Tanácstól. Ekkortól a Külügyminisztérium fennhatósága alatt működő – a Monarchia vagyonának utódállamok közötti felosztására létrejött – Magyar Felszámoló Hivatal katonai részége használta egyes helyiségeit. 1920-tól a kormányzósági gazdasági iroda felügyelte a Testőrpalotát, amely 1925-ben a vallás- és közoktatásügyi minisztérium kezelésébe került, kizárólag tudományos és kulturális célok szolgálatára.¹

A Trianon utáni magyar kultúrpolitikát a konzervatív reform szellemében megújító gróf Klebelsberg Kuno, minden idők legkonceptiózusabb és legsikereesebb magyar kultuszminisztere, két intézményt helyezett el a hatalmas épületben. Közülük az elsőt, a Bécsi Magyar Történeti Intézetet a Magyar Történelmi Társulat elnökeként alapította 1920-ban, olyan kiváló történészek, mint Károlyi Árpád, Szekfü Gyula és Eckhart Ferenc közreműködésével, majd ezt követte – immár minisztersége idején – a CH 1924-es megnyitása. A Történeti Intézet a két világháború között „aranykorát” élő magyar történettudomány igen fontos kutatóbázisa volt: ezért is nevezik többen a „magyar történetírás bécsi korszakának” az 1920-as és 30-as éveket. Fő feladata a Bécsben, az egykori „központi” levéltárakban található, magyar vonatkozású iratanyagok feltárása, publikálása és feldolgozása volt. (Ez egyébként a jövőben is nemzedékek sorának fog komoly munkát biztosítani.) A CH pedig számos tudományszakból fogadott fiatal tudósokat, akik – a Történeti Intézet kutatóihoz hasonlóan – általában egy tanéven keresztül, magyar állami ösztöndíj segítségével dolgozhattak Bécsben, többnyire a legnevesebb, sokszor világhírű bécsi professzorok mellett. Mindkét intézmény komoly szerepet játszott a magyar tudományos életben. Klebelsberg tudatos elitképzési elképzeléseinek megfelelően ugyanis kiváló lehetőségeket teremtett a tehetséges fiatalok továbbképzésére, és nemzetközi látókörhöz juttatta őket. Hazatértük után döntő többségük – valamivel több mint kétharmaduk – néhány esztendőn belül bekerült a magyar tudományos, kulturális, köztisztviselői, politikai vagy művészeti elitbe.²

Klebelsbergnek tehát 1925-ben sikerült a Testőrpalota épületét a kultuszminisztérium fennhatósága alá helyeznie. A minisztériumhoz tartozó Mária Terézia

---

¹ Az épület történetéről: FLEISCHER Gyula: *A bécsi magyar testőrségi palota = Magyar Művészet*, 1929/8.; LÁBÁN Antal: *A bécsi Collegium Hungaricum* (A bécsi Collegium Hungaricum füzetei. Hefte des Collegium Hungaricum in Wien I.) Bp., 1928.; KRAFT, Michael: *Palais Trautson. Das Palais Trautson, hervorragender Ausdruck profaner Barockbaukunst in Österreich, wurde als Amtssitz des Bundesministerium für Justiz wiederhergestellt und für dessen Zwecke eingerichtet* (2. durchges. u. erg. Aufl.) Wien, 1990.

Az exterritoriális területté nyilvánításról: Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) K 27 – 1918. november 13-i ülés, 3. napirendi pont.

² UJVÁRY Gábor, *Tudományszervezés – történetkutatás – forráskritika. Klebelsberg Kuno és a Bécsi Magyar Történeti Intézet*, Győr, 1996.; UŐ, *A tudós Magyarország Bécsben. Magyar tudományos intézetek a császárvárosban, 1920–1945*, *Limes*, 1998/1.; UŐ, *Die Wiener Epoche der ungarischen Geschichtsschreibung, in Kollektive und individuelle Identität in Österreich und Ungarn nach dem Ersten Weltkrieg*, Hrsg. Helga MITTERBAUER, Szilvia RITZ) Wien, 2007.

Akadémiai Alapítvány képviselőjében 1925. március 25-én kötött – 1925. január 1-jei, visszamenőleges hatállyal – csereszerződést a Bethlen István miniszterelnök által képviselt addigi tulajdonossal, a Magyar Királyi Tiszti Testóralappal. Az Akadémiai Alapítvány bátaszéki uradalma 500 hold „középmínőségű földet” adott át a Testóralapnak, és ennek fejében megkapta a Testórpalota kezelési jogát, „annak minden tartozékával és kiegészítő részével, úgyszintén a palotában levő, mindazokkal a művészeti tárgyakkal, bútorokkal és mindennemű fölszerelési eszközökkel együtt, amelyek a testóralap tulajdonában állanak.”³

Célja – vagyis az épület megszerzése – érdekében még az osztrákok finom „zsarolásától” sem riadt vissza Klebelsberg. Már 1924 januárjában közölte a budapesti osztrák követtel, hogy a palotában a Történeti Intézet mellett CH-t szeretne alapítani. Hangsúlyozta: a két intézmény kizárólag kulturális, nem pedig politikai vagy propagandacélokat fog szolgálni.⁴ Később a bécsi Alfons Dopsch professzor, a neves középkorász és gazdaságtörténész budapesti látogatása alkalmából kérte az osztrákok segítségét: „Mondottam neki, hogy míg Berlinben [ahol szintén 1924-ben nyitottak CH-t, U. G.] inkább a hivatalos körök támogatását élvezzük, addig Bécsben inkább az egyetemre, a professzorokra óhajtok támaszkodni szellemi együttműködésre irányuló terveimben. [...] Az osztrák követnek lelkire kötöttem, hogy a palota kiürítésében legyenek segítségemre, jelezvén, hogy amennyiben Bécsben szükkeblű fogadtatásra találnék, összes intézményemmel továbbmegyek Berlinbe, ahol valóban tárt karokkal fogadnak. Nincs kétségem, hogy szavaim megtették hatásukat, s így a kiürítés körül is megfelelő támogatásban lesz részem.”⁵

Mondanom sem kell: Klebelsberg megkapta a „megfelelő támogatást”. Ebben nyilván fontos szerepet játszott a diplomáciai csatornák ügyes fölhasználása. A budapesti osztrák és a bécsi magyar követség egyaránt Klebelsberg törekvései mellett foglalt állást. Miután az osztrák kancelláriai hivatal külügyi osztálya az oktatási minisztériumtól, ez pedig a bécsi egyetem bölcsészettudományi karától kért tanácsot arra vonatkozóan, hogy a magyar tulajdonú Gárdapalotában elhelyezett intézmények érdemesek-e az Ausztriában a kulturális intézetek után járó kedvezmények elnyerésére, a nem sokkal korábban Klebelsberggel ugyancsak tárgyaló bécsi történészprofesszor, Hans Uebersberger a bécsi egyetem bölcsészkarának nevében kijelentette: a legmelegebben támogatják Klebelsberg törekvéseit.⁶

Klebelsberg a Testórpalota ügyében még egy alkalommal, 1925 őszén próbált nyomást gyakorolni az osztrák kormányra. Ekkor azt kérte, hogy a korábban a palotához tartozó telket – a Testőrség istállóépületeinek romjaival –, amelyet a

³ A szerződés másolata: MOL XIX-L-1-k – 70.249/Ve/1963. VIII.c.

⁴ Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Neues Politisches Archiv (a továbbiakban: ÖStA, AdR, NPA)– Originalberichte der österreichischen Gesandtschaft in Budapest, 11.214–17/1924. (1924. január 10.) (K. 17.)

⁵ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: OSZKK) Levelestár – Klebelsberg Kuno Károlyi Árpádnak, 1925. március 24-én.

⁶ Archiv der Universität Wien – Philosophische Fakultät, Dekanatsakten, 865/1925.

magyar állam határozott osztrák kívánságra idegenített el 1902-ben, akkori eladási árán vásárolhassa vissza tulajdonosától, Bécs városától. Egyben följánlotta, hogy kedvező válasz esetén Fischer von Erlach eredeti tervei szerint állítaná helyre a Testőrpalotát hajdan körbevett kerítést. Ha viszont nem így történne, kénytelen lesz eladni egy kedvező ajánlattal jelentkezett amerikaiak a palotát, hogy a Berlinben építendő CH céljaira fordíthassa az így befolyó összeget. A Klebelsberggel tárgyaló osztrák követ – diplomatától szokatlan módon – a saját, Klebelsberg kérését támogató véleményét sem rejtette véka alá az osztrák külügyminiszternek írt jelentésében. Eszerint, mivel negatív válasz esetén komolyan fennállna az addigi magyar-osztrák kapcsolatok megromlásának veszélye, Klebelsberg kérését nem szabad tisztán adminisztratív módon kezelni. Egyben kijelentette: számára úgy tűnik, „hogy Klebelsberg gróf érvei mind osztrák, mind pedig bécsi szempontból megfontolandóak, hiszen ezek figyelembevételével Bécs oly sokszor veszélyeztetett városképe is csak nyerhetne”. Bár Klebelsberg kérését nem teljesítették – Bécs városa a magyar követség többszöri unszolására is csak évekkel később, 1930-ban adott véglegesen elutasító választ – a Gróf nem váltotta be fenyegetését: nem adta el a szívéhez oly közel álló Testőrpalotát.⁷

Annál inkább sem, mivel a palota helyreállítására és átalakítására a magyar állami költségvetés kultusztárcát terhelő részéből 1923/24-től 1929/30-ig összesen több mint 1 millió pengőt különítettek el. (A Bécsi Magyar Történeti Intézetre a húszas évek elején elköltött összegeken túl.) Így nem csoda, hogy a húszas évek végére a 194 helyiséges Gárdapalotát mintaszerűen restaurálták, az épület korábbi pompájában ragyogott.⁸ „Ha időnként megfordulok Bécsben a Collegium Hungaricumban – vallotta Klebelsberg –, mindig elemi erővel kap meg a genius loci, az a tudat, hogy Fischer von Erlachnak, minden idők egyik legnagyobb építőmesterének e remek alkotásában éltek Mária Teréziának azok a gárdistái, szerény tiszték, akik abban a nemzetietlen korban nemcsak a magyar irodalmat ébresztették új életre, hanem pionírjai lettek az egész magyar szellem megújulásának is.”⁹ A történelmi légkör és hangulat azonban nem mindenkit tett olyan elfogódottá és

---

⁷ A telek 1902-es elidegenítéséről: FLEISCHER Gyula, *A bécsi magyar testőrségi palota, Magyar Művészet*, 1929/8.; A követ jelentése: ÖSA, AdR, NPA – Originalberichte der österreichischen Gesandtschaft in Budapest, 16.245–13/1925. (1925. október 30.) (K. 17.) Ld. még: ÖStA, AdR, NPA – Liasse Ungarn 20/7. – 16.245–13/1925. (K. 819.); A bécsi polgármester 1930. február 17-i, véglegesen elutasító válasza: ÖStA, AdR, NPA – Liasse Ungarn 20/7. – 25.708–13/1930. (K. 819.)

⁸ *A magyar állam költségvetése az 1923/24–1929/30. számadási évre. Sommázat + Állami költségvetés az 1923/24–1929/30. évre. Részletezés*, Bp., 1923–1929. A jelzett időszakban ezen adatok mindvégig a 24. cím alatt, a rendkívüli kiadások, majd a beruházások valamelyik rovatában szerepeltek.

A minisztertanács 1927. február 4-i, majd március 24-i ülésén jelentette be Klebelsberg, hogy „a volt Gárdapalotában folyt építési, illetve átalakítási munkálatok a legutóbbi hetekben teljesen elkészültek.” (MOL K 27 – 1927. február 4-i ülés, 20., illetve 1927. március 24-i ülés, 23. napirendi pont.)

⁹ KLEBELSBERG Kuno, *Küzdelmek könyve*, Bp., 1929. 222.

meghatottá, mint Klebelsberget. A nemcsak történelmi, de piaci értékét tekintve is roppant becses ingatlant többször is megkísérelték értékesíteni.

1939–1940-ben – a már a Német Birodalomhoz tartozó Bécs polgármesterének kezdeményezésére – komolyan fölvetődött a Hermann-Göring-Werken tulajdonában lévő óbudai (Hajógyári-) szigettel történő elcserélésének terve, de végül magyar részről visszautasították az ajánlatot.¹⁰ A háború után, 1947-ben a bécsi polgármester ismét jelezte, hogy kulturális létesítmények és gyűjtemények elhelyezése céljából szívesen megvinné a Gárdapalota épületét. A magyar kultuszminisztérium azonban még ekkor sem hajlott erre, mivel „a hajdani testőrgárda épülete az egész magyar nemzet számára olyan történelmi és szimbolikus értékkel bír, hogy [...] nem bocsátkozhatik [az eladásról] Bécs városával tárgyalásokba, mivel nem szándékozik tőle megválni”¹¹

Klebelsberg 1931-es leköszönése – és a gazdasági világválság kulturális kiadásokat is erősen csökkentő hatása – következtében a harmincas évek elejétől többször is szóba került a Gárdapalota hatalmas épületének az ösztöndíjasok által lakatlan, kulturális célokat sem szolgáló, részbeni hasznosítása. Diákkollégium megnyitását is tervezték, s bár erre nem került sor, Lábán Antal – a CH 1924 és 1933 közötti igazgatója – már a harmincas évek elején bérbe adta a palota néhány szobáját, mindig vigyázva azonban arra, hogy a tudományos jelleget megtartsa-megőrizze, hiszen elsősorban külföldi kutatóknak biztosított szálláslehetőséget.¹² Mindez annyiban lehetett volna – mint ahogy végül nem lett – aggályos, hogy a diplomáciai mentességet élvező, az osztrák adófizetési kötelezettségek alól mentesített intézmény elvileg nem folytathatott semmiféle, számára hasznot hozó, az osztrák adóztatást kikerülő tevékenységet. 1935-től a bécsi magyar egyesületek is – az 1899-ben alapított Florisdorfi Első Magyar Munkásegylet és az általa 1921-ben létrehozott Bécsi Magyar Iskolaegylet – helyiségekhez jutottak a Gárdapalotában, ám ezért nem kellett térítést fizetniük. (Az utóbbi egyesület jogutódjának még ma is a CH Hollandstrassei épületében van a székhelye.)¹³ 1944 őszén és telén pedig magyar menekültek lepték el a Collegiumot, amelyet a nyilas kormányzat – Rajniss Ferenc kultuszminiszter ellenkezése dacára – meg kívánt szüntetni. Egy ideig itt működött a német birodalmi Donausender rádió magyar nyelvű adása is, olyan bemondókkal, mint például Fedák Sári. A Bécsért folytatott néhány napos harcban – amely jóval kisebb károkat okozott a császárvárosban, mint a két hónapos ostrom Budapestnek – a Gárdapalota szinte sértetlen maradt, több mint 20 000 kötetes, értékes történelmi szakkönyvtárával együtt.¹⁴

1945 után sem pusztán tudományos és kulturális célokra használták az épületet, amely az 1955-ig – Berlinhez hasonlóan – négyhatalmi megszállás alatt álló

¹⁰ MOL K 269 – 1940. – 398–110.678.

¹¹ MOL XIX-I-1-e – 150–2. tét.

¹² MOL P 1390 - 1. tét.

¹³ STIER Miklós, *Collegium Hungaricum Vindobonense, Iskolakultúra*, 1994/3.

¹⁴ MOL XIX-I-1-e – 21.491/1945.; Fedák „szerepléséről”: HELTAI Gyöngyi, *Fedák Sári mint „emlékezeti hely”. A bulvárszínházi kulturális örökség átértékelése, Korall*, 17. 2004. szept.

Bécsben az amerikai övezetbe került. 1945 novemberétől 1947 szeptemberéig az amerikai megszálló csapatok 8–9,¹⁵ 1945 szeptemberétől 1947 nyaráig a Magyar Vöröskereszt 14 szobát foglalt el a Gárdapalotában, illetve 1948 májusáig az 1944/45 telén, 1945 tavaszán nyugatra menekült, majd onnan hazatérő magyarok elszállásolására különítettek el néhány termet. Emellett változatlanul itt voltak elhelyezve a bécsi magyar egyesületek, és osztrák kulturális egyesületeknek is bérbe adtak helyiségeket. Ennek következtében – s persze amiatt, mert a Gárdapalota karbantartására-felújítására nem volt pénz, s így egyre több szoba vált lakhatatlanná – a néhány ösztöndíjast és a Bécsben hivatalosan tartózkodó magyar állampolgárokat is nehezen tudták már elszállásolni.¹⁶

A negyvenes évek végétől a Gárdapalota szinte teljesen kihasználatlan volt, ösztöndíjasokat és kutatókat már nem fogadott. 1949-ben, a Kultúrkapcsolatok Intézetének megalapításával,¹⁷ majd a nyugati országokban lévő magyar intézetek tudományos működésének beszüntetésével az épület is a külügyminisztérium kezelésébe került. A Történeti Intézet „elhalt”, a jogilag még létező, a gyakorlatban viszont már nem működő CH – ha valamilyen programot egyáltalán szervezett – a legrosszabb értelemben vett propaganda jegyében hirdette a Magyar Népköztársaságban uralkodó paradicsomi állapotokat, a minden ember boldogságát elhozó kommunizmus közeli győzelmét. A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Külügyi Pártkollégiumának 1949. november 1-i javaslata szerint: „A még meglévő Magyar Intézeteket fenn kell tartani, mert az Intézetek, mint tájékoztató és kulturális szervek jelentős szerepet játszhatnak a népi demokratikus Magyarország propagálásában. Az Intézetek munkájának ennek megfelelően elsősorban tájékoztató és ismeretterjesztő jelleget kell adni. [...] A Magyar Intézeteknek a VKM hatáskörébe való tartozását meg kell szüntetni és a Magyar Intézeteket minisztertanácsai határozattal a Külügyminisztérium hatáskörébe kell utalni, ami biztosítja a követségek és a Magyar Intézetek szerves kapcsolatát.” A javaslat tárgyalásánál jelen volt Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter is, aki – nem véletlenül kötődött az ő nevéhez a magyar kulturális és tudományos élet szovjetizálása, az addigi, nyugat-európai irányultságú kulturális külpolitika felszámolása – egyetértett az előterjesztéssel... Az 1949. november 2-i titkársági ülés határozata ennél is tovább ment: „a nyugati országokban lévő Magyar Intézetek működését egyelőre be kell szüntetni és a követségek hatáskörébe kell utalni.”¹⁸

¹⁵ MOL XIX-I-1-e – 76.372, 86.279 és 88.554/1945.; 138.545 és 178.903/1947.

¹⁶ MOL XIX-I-1-e – 95.028/1946.; 50.773 és 74.479/1947.; Ld. még MISKOLCZY Gyula 1948. július 24-i jelentését: *Dokumentumok Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetéből (1945–1948)*, összeáll. és a bevezetőt írta GÖNYEI Antal, Budapest, 1988. 417–419.

¹⁷ Az MDP Titkársága 1949. január 19-i ülésén fogadta el az addig a külföldi ösztöndíjakról döntő Országos Ösztöndíj Tanács megszüntetését, a nyugati ösztöndíjasok számának tíz főre csökkentését (MOL MDP-MSZMP Iratok Osztálya – 276. f. 54/26. ö.e.); 1949. május 30-án határozott a Magyar Kultúrkapcsolatok Intézete létesítéséről (uo. 54/46. ö.e.); 1949. szeptember 7-én annak elnökségéről (uo. 54/61. ö.e.); majd 1949. szeptember 21-én az Intézet kormányzati helyéről (a főfelügyelet a Népművelési, a társfelügyelet a Külügyminisztériumé) (uo. 54/63. ö.e.).

¹⁸ Uo. 54/70. ö.e.

A külföldi magyar intézetek szerepéről és hivatásáról vallott klebelsbergi tudománypolitikai koncepció ezzel hosszú időre – akkoriban úgy tűnt: a „múltat végképp eltörölni”-szemlélet jegyében végérvényesen – feledésbe merült. Az ezt megtestesítő bécsi épület, a Gárdapalota azonban még mindig magyar állami tulajdonban maradt. Az osztrák műemlékvédelmi felügyelőség az ötvenes évek elejétől jó néhányszor figyelmeztette a bécsi magyar követséget a rendkívül értékes barokk palota karban tartásának kötelezettségére. Miután a magyar állam – pontosabban az állampárt – fölöslegesnek tartotta a kihasználatlan épület legalább részleges felújítására „kidobni a pénzt”, inkább elkótyavetyélését javasolta. Az MDP Politikai Bizottsága Boldoczky János külügyminiszter előterjesztésére már 1956. január 18-i ülésén hozzájárult az épület nem kevesebb, mint 12 millió schillingért vagy ennek az összegnek megfelelő svájci frankért történő értékesítéséhez.¹⁹ Azonban a forradalom és ezt követően Magyarországnak a „nyugati világbéli” elszigeteltsége öt évig hátráltatta a határozat megvalósítását.²⁰ Ráadásul a bécsi magyar követ, Puja Frigyes többször is erélyesen szót emelt a CH épületének tervezett eladásával szemben, s ez a Külügyminisztérium korábbi álláspontját is módosította.²¹ Ugyanakkor, a mindig csak a pillanatnyi érdekekkel – no meg a devizakiadások helyett a kecsegtető devizabevételekkel – számoló Pénzügyminisztérium mereven ragaszkodott az eladást 1951 óta szorgalmazó elképzeléseihez.²²

1958 novemberében, majd 1959 júliusában a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Politikai Bizottsága (PB) tárgyalta az épület sorsáról, az érintett főhatóságok meghallgatásával. A Külügyminisztérium ellenezte a Gárdapalota értékesítését. 1958. szeptember 4-jei előterjesztése – amelyet Sík Endre miniszter és Lajti Tibor, az MSZMP Központi Bizottság Külügyi Osztály vezetőhelyettese írtak alá – szerint: „1956-ban, az ellenforradalom előtt, olyan vélemény alakult ki illetékes helyeken, hogy a bécsi Collegium Hungaricum épületét el kell adni. Ezt az álláspontot azzal indokolták, hogy az épület mostani állapotának kijavítása és ezt követően a folyamatos karbantartás túl nagy teherrel járna. Ennek következtében 1956. és 1958. között tárgyalások folytak az épület eladására vonatkozóan [...]”

Az alábbi indokok alapján kérjük a Politikai Bizottságot, mondja ki, hogy a Collegium Hungaricum épületét továbbra is meg kell a magyar állam tulajdoná-

---

¹⁹ Uo. 53/266. ö.e.

Érdekes, hogy Puja Frigyes – az akkori bécsi magyar követ – néhány nappal a forradalom kitörése előtt, 1956. október 19-én küldött jelentésében javasolta a „felsőbb szervek” által hozott „határozat megváltoztatását és olyan döntést, hogy a Collegiumot ne adjuk el.” (MOL XIX-L-1-k – 167/8/1956.)

Ld. még: *Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez 1945–1956*, vál., szerk. jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmányt írta GECSÉNYI Lajos, Bp., 2007.

²⁰ *Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez 1956–1964*, vál., szerk. jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmányt írta GECSÉNYI Lajos, Bp., 2000.

²¹ Puja eladást ellenző jelentései: MOL XIX-L-1-k – 52.164/1957., 56.134/Au-4/1957.

²² Így pl. MOL XIX-L-1-k – 75.682/1958., 00136/1958.

ban tartani s gondoskodni kell a Magyar Népköztársaság érdekeinek megfelelő felhasználásáról. [...]

1./ Fennáll annak a veszélye, hogy a vevők az épületet átjuttassák disszidens szervezetek kezére. Ennek [...] bekövetkezése után az épület – művészi értékénél és tradíciójánál fogva – ellenünk dolgozó disszidens propaganda-szervek számára nagyon is kihasználható lenne.

2./ A Collegium Hungaricum épülete 1710-ben épült, az akkori idők legnagyobb osztrák barokk-építésze, Trautson mesterműve. [Úgy látszik, a korabeli politikai elit egyik legműveltebb képviselője, Sík Endre sem volt különösebben jártas az osztrák–magyar, közös történelemben; vagy pedig el sem olvasta az általa is aláírt előterjesztést. – U. G.] Az épület elhanyagolt állapota miatt máris indultak sajtótámadások ellenünk részben osztrák, részben disszidens lapokban. Az eladás tényét még akkor is ki tudnák ellenünk propagandában aknázni, ha nem játszanák az épületet ellenséges szervezetek kezére.

3./ Évek óta húzódó probléma olyan magyar intézet felállítása Bécsben, amely eredményesen működő kulturális centrummá válhatna. Az épület a Magyar Intézet elhelyezésére kiváló lehetőséget nyújt; továbbá az épületben kaphatnának helyet a Bécsben működő magyar intézmények: Munkás Egyesület, a Szabadság Egyesület, az Iskola Egyesület, az Osztrák-Magyar Baráti Társaság, Sajtóiroda stb.

4./ Az épületnek kultúr- és propagandacentrummá való felhasználása mellett arra is lehetőség nyílnék, hogy hivatalos kiküldetésekből Ausztriába vagy általában Bécsen át utazók számára vendégszobákat rendezzünk be. [...]

Határozat-tervezet

Az MSZMP KB Politikai Bizottsága hozzájárul ahhoz, hogy a Collegium Hungaricum épülete továbbra is a magyar állam tulajdonában maradjon. A külügyminiszter tegyen részletes előterjesztést az épületnek kulturális és propaganda célokra való felhasználására vonatkozóan és a pénzügyminiszterrel egyeztetett költségvetést.”

A Külügyminisztérium előterjesztését 1958. november 1-jei ülésén tárgyalta a PB. Határozata szerint „a bécsi Collegium Hungaricum épületét 1 évre – jelenlegi állapotában – a D[emokratikus] I[fjúsági] V[ilág] SZ[övetség]-nek kell bérbe adni. Az épülettel kapcsolatos további teendőkre 1959 szeptembere után kell javaslatot hozni a Politikai Bizottságnak.”²³

Ezt követően a PB 1959 júliusában tárgyalta ismét a Gárdapalotáról. Ekkor Sík Endre imént idézett véleményéhez csatlakozva Benke Valéria művelődésügyi miniszter is kijelentette, hogy „Népköztársaságunknak rendkívül fontos politikai érdeke fűződik az épület megtartásához.”²⁴ Ezzel szemben a Pénzügyminisztérium hangsúlyozta: a Gárdapalota „nem Magyarországon van, kulturális érdeke osztrák

²³ MOL MDP-MSZMP Iratok Osztálya – 288. f. 5/104. ó.e.

²⁴ MOL XIX-L-1-k – 34.703/1959.

kultúrához, osztrák művészhez fűződik, az osztrák főváros szépítésével függ össze teljes helyreállítása – elsősorban osztrák érdek tehát az épület fenntartása, tatarozása. Miért akarják ezt a Magyar Népköztársaság zsebére hárítani?”²⁵

A PB 1959 júliusi ülésére az MSZMP Államgazdasági Osztálya részéről Friss István készítette az előterjesztést, amely kimondta: „A magyar állam tulajdonában levő bécsi Collegium Hungaricum épülete az osztrák barokk kiváló alkotása, ezért az osztrákok számára különleges érték. Jelentős magyar történelmi hagyomány nem fűződik hozzá, az ott levő Bessenyei György szobrot elhozhatjuk. Az épület 194 helyiségének csak kis részére van szükségünk, nagy részét ki sem tudjuk használni, viszont az egész épület fenntartása és jó karban tartása rendkívül költséges. Az épület sürgős, több millióba kerülő tatarozásra szorul, mert állapota teljesen leromlott, s ezt a körülményt különböző osztrák szervek a Magyar Népköztársaság elleni politikai hangulatkeltésre használják fel. További néhány milliót követel a korszerűtlen fűtőberendezések központi fűtéssé alakítása. Ha a használhatatlan mellékhelyiségeket is rendbe hozatjuk, s valami modernizálást végeztetünk, a költségek összesen már 15–17 millió schillingre rúgnak.

Az épületért 15 millió schillinget kínálnak. Előzetes tervek és költségvetés szerint 10 millió schillingért tudnánk központi fekvésű, magyar tulajdonban levő telken igényeinknek teljesen megfelelő új kultúrpalotát építtetni. [...]

Mindezek alapján javasoljuk: utasítsa a Politikai Bizottság a Pénzügyminisztériumot a bécsi Collegium Hungaricum legkedvezőbb értékesítésére és egyúttal egy új, különböző érdekelt szerveink, elsősorban a Külügyminisztérium és a Művelődésügyi Minisztérium tényleges igényeit kielégítő épület felépíttetésére.”

Az előterjesztést a PB 1959. július 28-jei ülésén vitatták meg. A disputa szellemi színvonalát – az első hozzászólás kivételével – kiválóan érzékelteti a következő hosszabb idézet:

„Sík Endre elvtárs: A Külügyminisztériumnak az a véleménye, hogy az épületet politikai szempontból nem szabad eladni, függetlenül attól, hogy mi ennek az anyagi kihatása. Nem érthetek egyet az előterjesztésnek azzal a mondatával, hogy nem fűződik az épülethez történelmi hagyomány. [...] Az anyagi szemponttal kapcsolatban azzal érvelnek, hogy új házat építeni olcsóbb, mint ezt renováltatni. Ismerjük, hogy van az ilyesmi. Veszünk egy házat, azt mondják ennyibe kerül, papíron ennyit meg is szavazunk, de mire felépül, kiderül, hogy sokkal drágább mint gondoltuk. [Mint a későbbiekben bebizonyosodott, Sík Endre nagyon is jól látta a bekövetkező eseményeket. U. G.] Az előterjesztés azt mondja, hogy 10 millió Schillingért tudunk építeni. Javasolom, hogy a Politikai Bizottság ezt az előterjesztést ne fogadja el, hozzon olyan határozatot, hogy az épületet ne adjuk el, s egyben kötelezze a Pénzügyminisztériumot, biztosítson 10 milliót az épület renováltására.

---

²⁵ MOL XIX-L-1-k – 33.691/1959. Emellett még ld.: MOL XIX-L-1-k – 32.372. és 33.571/1959.

Több ízben adtunk részletes listát arról, mire lehet ezt az épületet hasznosítani. A disszidensekkel, emigránsokkal való foglalkozáson túl kulturális célokra, előadások, hangversenyek, kiállítások stb. rendezésére.

Nemes Dezső elvtárs: Helyes az az álláspont, hogy ilyen intézetre ott szükség van. Ha ezt eladjuk, gondoskodni kell másikról. Javasolom, fogadja el a Politikai Bizottság Antos elvtárs kiegészítő javaslatát, hogy egy éven belül álljon helyette másik épület. [...] Nem mindegy azonban, hogy 15 millióért eladjuk az épületet, vagy 10 milliót fordítunk ennek a háznak a rendbe hozására. [...]

Somogyi Miklós elvtárs: Úgy vetem fel a kérdést, hogy a mi mostani viszonyaink között elég értelmes dolog-e ilyen nagy objektumot fenntartani, amit megfelelően kihasználni belátható időn belül nem tudunk, s aminek az évi fenntartási költsége nagy összegeket emészt fel. [...] Az épületnek a magyar nép történetével kapcsolatban nincsenek olyan hagyományai, melyek a megtartást indokolják. Ésszerűsítési szempontból is azt tartom helyesnek, ha eladjuk az épületet, s szerződést kötünk, hogy megfelelő helyen építsenek fel olyan új palotát, amely a rendeltetési célnak megfelel. [...]

Benke Valéria elvtársnő: [...] Kérem az elvtársakat, ne most döntsön a Politikai Bizottság, hanem két héten belül mi tisztázzuk a dolgot, s hozzunk ide egyéges javaslatot.”

Ekkor következett az ügyet végül az eredeti előterjesztés javára eldöntő hozzászólás. A saját – a szociáldemokrácia elárulásával, MDP-be kényszerítésével induló – pályáján kétségtelenül következetesen végighaladó Marosán György (ld. önéletrajzi kötetét: *Az úton végig kell menni*, erről Kéthly Anna a párizsi *Irodalmi Újságban* *A lejtőn nincs megállás* címmel írt gyilkos kritikát) emelkedett szólásra.

„A Politikai Bizottság tagjai – hangsúlyozta –, szemben a Külügyminisztériummal, egyetértenek azzal, hogy azt az érvet, mely szerint az épületet eladás esetén ellenséges célokra használják fel ellenünk, ki kell innen hagyni, mert a Magyarország elleni politikai akciók nem ehhez a házhoz kötődnek. Mi 400 évig gyarmata voltunk Ausztriának és ebből a házból is gyilkoltak bennünket. [Ez volt Marosán legsúlyosabb mondata, amely mély történelmi műveltségéről is árulkodott. Nyilván a testőrökre, közöttük a testőrírókra és a Bécsi Magyar Történelmi Intézet, valamint a CH ösztöndíjasaira utalt, mint a magyarokat gyilkoló Habsburg-gazemberekre. U. G.] Az elvtársak 10 év óta vitatkoznak az épületről, nem tudnak dönteni. Ha mi propaganda célra modern, szép, az ország mostani életét kifejező épületet építünk, az sokkal inkább jelképezni fogja Magyarország életét, mint ez az ósdi régi épület. [Az 1963-ra felépített új épület valóban hüen jelképezte ezt... – U. G.] [...] Meg kell kötni az üzletet. Tegyük fel, hogy renováljuk az épületet, rendbe hozzuk, és utána évenként egymillió schilling nem lesz elég a karbantartáshoz. Ha magyar nemzeti szempontból jelentősége lenne az épületnek, én is megfontolnám az eladást, de nincs, [...] az osztrákoknak hagyomány szempontjából fontosabb ez, mint nekünk. Határozzunk úgy, hogy az értékesítést kö-

vető egy év alatt az új kultúrpalotát fel kell építeni.” A PB pedig elfogadta Marosán javaslatát...²⁶

Közben legalább azt sikerült elérni, hogy a vevőként jelentkező osztrák állami szervek 1959 novemberében a Gárdapalota addigi 15 millió schillinges vételárát 18 millió schillingre emelték (ez jóval kisebb összeg volt, mint a palota valóságos forgalmi értéke).²⁷ Az osztrákok úgy gondolták: „nem akármilyen épületről van szó a Weghuber-park mellett, hanem az egyik legnagyobb osztrák építész egyetlen városi palotájáról. Ezt pedig a magunk számára megőrizni: kötelesség.”²⁸

A vételi szerződést az osztrák szövetségi kereskedelmi és újjáépítési minisztérium kötötte a magyar állammal.²⁹ A szerződésben kikötötték, hogy a palotában lévő festmények és műtárgyak – a nyíregyházi főiskolára szállított Bessenyei-szobor kivételével – a vevő tulajdonába kerülnek, a teljes vételi összeg 1961. január 15-ig történő átutalása esetén; az átadás-átvételre pedig 1961. február 1-én kerül sor, azonban a palotában lévő magyar egyesületek 1961. május 15-ig díjtalanul használhatják a dísztermet. (Később az utóbbi időpontot – többszöri halasztással – 1962. december 31-ig sikerült kitolni.)³⁰ A palota új tulajdonos általi értékesítése esetére 25 esztendeig a magyar államot elővásárlási jog illette meg.³¹ Az osztrák minisztertanács 1960. március 22-én hagyta jóvá a CH épületének megvásárlásával kapcsolatos fizetési feltételeket. Két héttel ezután a vételár első fele már befolyt a Magyar Nemzeti Bank zürichi számlájára.³² A palota sorsa ezzel megpecsételődött...

Az eladás összegéből építették föl 1963-ra a CH Hollandstrasse-i épületét. Ezen újabb rémtörténet néha nevetséges, ám inkább elszomorító fejezetei egy másik tanulmány témáját adhatják. „Kinti barátaink állásfoglalásának figyelembevételével – hangzott a Külügyminisztérium álláspontja – kénytelenek vagyunk ragaszkodni ahhoz, hogy az új épület tervezési stb. munkáit” két, szerényebb képességű osztrák „elvtárs” végezze el, hiszen „barátaink [értsd: az Osztrák Kommunista Párt, U. G.] véleménye szerint politikailag lehetetlen helyzetet teremtenie, ha a Magyar Népköztársaság által építendő épületet” egy „fekete” – azaz néppárti – osztrák építész tervezné. A kivitelezést pedig valamely ismert cég helyett inkább egy tökeszegény kommunista vállalatra bízták.³³ Ennek meg is lett az eredménye, hiszen az építkezés egyik irányítójának emlékezése szerint: „a magyar költségvetés tartalékaira volt szükség” ennek az építővállalatnak a fenntartásához.³⁴

²⁶ MOL MDP-MSZMP Iratok Osztálya – 288. f. 5/142. ö.e.

²⁷ MOL XIX-L-1-k – sz.n./1959. (1959. november 10-i keltezésű feljegyzés.)

²⁸ A *Die Presse* 1960. február 3-án a palotáról írott cikkét idézi: MOL XIX-L-1-k – sz.n./1960.

²⁹ MOL XIX-L-1-k – 76.177/1958. és 35.685/1959.

³⁰ MOL XIX-L-1-k – 83.223/Au-4/1962.

³¹ MOL XIX-L-1-k – 52.627/1960. és sz.n./1960. (1960. március 14-i keltezésű feljegyzés.)

³² MOL XIX-L-1-k – sz.n./1960. (1960. március 24-i keltezésű feljegyzés) és 51.818/1960.

³³ MOL XIX-L-1-k – 52.729/1960. és 66.467/1961.

³⁴ ÁGOSTON Kálmán, *Hová lett Szulejmán szönyege? Adalék a bécsi CH történetéhez*, Új Horizont, XVIII. évf. 4.

A finoman szólva is felelőtlen döntés következményei máig hatóak. De – néhány szabályt erősítő kivételtől eltekintve – kit érdekelt az akkori vezetők közül a Gárdapalotában érezhető, Klebelsberg által oly sok szeretettel emlegetett *genius loci*? Egyáltalán, kit érdekeltek akkor a magyar történelem és irodalom, a magyar forráskiadás bécsi kötődései?